

Kateřina Charvátová

KAROLINUM

Dějiny
cisterckého řádu
v Čechách
1142–1420

I

Fundace 12. století

Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420

I. Fundace 12. století

Kateřina Charvátová

První vydání recenzovali:

prof. PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc.

prof. PhDr. Petr Čornej, CSc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2026

Redakce Martin Janeček

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba a grafická úprava map studio Lacerta

(www.sazba.cz)

Vydání první elektronické, odpovídá druhému, doplněnému
a přepracovanému tištěnému vydání (2013)

© Kateřina Charvátová, 1998, 2013

Photographs © 2012 - Biblioteca Apostolica Vaticana: no. 147;

Dušan Foltýn: no. 137; Martin Gojda: no. 67, 80, 94, 109, 113, 115, 138, 139, 151;

Kateřina Charvátová: no. 2, 3, 11-13, 15, 17-21, 23, 29-39, 46, 71, 76, 93, 101,

102, 104, 119, 144, 145, 165-168, 177, 189; Terryll Kinder: no. 9, 16;

Zdeněk Matyáško: no. 92; Oto Palán: no. 7, 61, 68, 78, 91, 120, 122, 125;

Zdeněk Smrž: no. 172; Hana Toušková: no. 1, 4, 5, 6, 8, 10, 25-28, 41-45, 49-59,

64-66, 69, 70, 72-74, 77, 70-79, 81, 82, 84-88, 97-98, 105, 107, 108, 114, 116,

117, 121, 126, 127, 129-132, 134-136, 140, 142-143, 146, 148, 149, 152-156,

159, 163, 164, 169, 170, 171, 174, 176, 178, 180, 181, 185, 187, 188, 190-195

ISBN 978-80-246-2200-2

ISBN 978-80-246-2649-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva k 2. vydání / 7

Cistercký řád v Evropě / 9

Počátky cisterckého řádu v Čechách / 89

Studium cisterckého řádu v Čechách / 109

Sedlec / 138

Plasy / 209

Pomuk / 273

Hradiště / 320

Osek / 366

Résumé / 418

Seznam zkratk / 431

Seznam pramenů a literatury / 432

Seznam vyobrazení / 458

Rejstříky / 465

Petrovi

Předmluva k 2. vydání

Čtenář dostává do rukou druhé vydání úvodního svazku *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 s podtitulem Fundace 12. století*. Tento svazek vyšel poprvé v nakladatelství Karolinum v roce 1998, kdy si svět připomínal 800 let od vzniku cisterckého řádu. Od té doby byly publikovány další dva díly, a to v roce 2002 druhý svazek *Kláštery založené ve 12. a 13. století* a roku 2009 třetí nazvaný *Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*. Čtvrtý, závěrečný díl celé série se stále ještě připravuje.

Předkládaná kniha jako první část *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420* obsahuje úvod do tematiky, jímž je obšírné pojednání o cisterckém řádu, které se zaměřuje jak na ranou fázi řádu před jeho příchodem do Čech (počátky řádu, jeho organizace, rozšíření řádu v Evropě, život v cisterckém klášteře ve středověku, specifika rané cistercké ekonomiky atd.), tak i na některé aspekty vývoje řádu v průběhu středověku. Oproti prvnímu vydání byla část zaměřená na cistercký řád rozšířena o další pohledy, např. na cisterckou spiritualitu, cistercké právo nebo významné správní instituty řádu, jakými byly řádové vizitace a generální kapituly. Po obecných pasážích věnovaných cisterckému řádu a po stručném pohledu na jeho počátky v naší zemi následuje shrnutí informací o pramenech pro dějiny cisterckého řádu v Čechách před rokem 1420 a přehled dosavadního bádání o tomto tématu. I tyto kapitoly byly dílčím způsobem upraveny.

Jádro knihy tvoří pět kapitol pojednávajících v souladu s podtitulem svazku *Fundace 12. století* o osudech našich nejstarších cisterckých opatství: Sedlce, Plas, Pomuku, Hradiště nad Jizerou a Oseka. Také medailony jednotlivých opatství byly revidovány, byla doplněna nová literatura a některé pasáže na základě nových výzkumů aktualizovány. Všechny monografické kapitoly mají

pro snazší orientaci čtenářů obdobné vnitřní členění. Začínají založením kláštera, pokračují dějinami opatství, informacemi o pramenech, které jsou o daném ústavu k dispozici; dále se věnují vztahům kláštera ke kurii, k cisterckému řádu a k českým panovníkům. Poté pokračují úřady jednotlivých opatů a zprávami o životě konventu. Druhou část kapitol tvoří pasáže věnované majetkové držbě, kolonizační činnosti a ekonomice. Závěr představují oddíly zaměřené na umělecké a intelektuální působení cisterciáků. Kapitoly jsou strukturovány obdobně, nejsou však zcela identické, jelikož zohledňují specifika každého z popisovaných řádových domů. Textovou část doprovázejí ilustrace, jež se snaží doplnit verbální výpověď obrazem, tabulkou nebo mapou.

Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 vznikají s podporou Grantové agentury České republiky. Na prvním svazku *Fundace 12. století* se podílela financováním přípravných prací i příspěvkem na vydání (projekt 404/94/1012 a č. 404). Na ediční náklady tehdy přispěla též Grantová agentura Akademie věd ČR (projekt E9002703). Oběma institucím patří můj dík, neboť bez jejich finanční podpory by kniha nemohla vzniknout.

Mé vřelé poděkování náleží kolegům, kteří mi během práce pomáhali odbornou radou a přátelským povzbuzením. Za všechny bych ráda jmenovala Z. Silagiovou, L. Haišmanovou, P. Sommera, D. Foltýna, a především svého muže P. Charváta. Děkuji též autorům fotografií a dalších příloh: M. Gojdovi, P. Chotěborovi, Z. Chudárkovi, M. Posseltovi a O. Palánovi, Z. Smržovi, H. Touškové a M. Záleské. Upřímný dík skládám recenzentům knihy Z. Hledíkové a P. Čornejovi za cenné připomínky a četné rady, které mi poskytli nejen v posudcích, ale v průběhu posledních let také v četných diskusích. Všech jejich podnětů jsem ráda a s prospěchem využila.

Praha 10. prosince 2012
Kateřina Charvátová

Cistercký řád v Evropě

POČÁTKY ŘÁDU

Jedenácté století, kdy si církev připomínala tisíc let od života Ježíše Krista, bylo dobou těhotnou očekáváním a touhou po změně. Citově zjitřená epocha ze sebe vydala četné plody od výzvy k dobytí Svaté země po snahu křesťanů zintenzívnit svůj vztah k Bohu a objevovat nové cesty ke Kristu. Cistercký řád vyrostl z touhy po reformě mnišského života. Prudké vzepětí cisterckých myšlenek fascinovalo ve 12. století Evropu, která s okouzlením naslouchala slovům čelného představitele tohoto hnutí, sv. Bernarda z Clairvaux (1090/91–1153). Za jeho života dosáhl řád největšího rozkvětu. Každoročně vznikala řada nových opatství. Z Burgundska a Francie se nový řád rychle rozléval po celém katolickém světě. V polovině 12. století, po padesáti letech od zrodu hnutí, šířilo jeho slávu již přes tři sta cisterckých opatství. K ideálům řádu se hlásily mnohé významné osobnosti včetně králů a vévodů. Podpora mocných zabezpečovala cisterciákům velký vliv na tehdejší společnost.

Cistercký řád dospěl na vrchol poměrně záhy po svém vzniku. V západní Evropě se za cistercké století pokládá 12. věk, ve střední Evropě lze charakterizovat jako jeho zlaté období 13. století. Další doba znamenala pro cisterciáky již ústup ze slávy. Poměrně brzy vyklidili své pozice na výsluní zájmu společnosti, přenechavše je novým hnutím reflektujícím změněné podmínky doby. Práce šedých mnichů však pokračovala dále. I když působení jejich základní činnosti, modlitby, není našim očím zjevné, v oblastech, které můžeme sledovat, vidíme úctyhodné dílo sahající svým rozsahem od politiky, vědy a umění přes práci charitativní až k působení ekonomickému a krajinnotvornému. Cisterciáci, byt

[1] **Beránek Boží**, symbol zmrtevýchvstalého Krista. Osecký klášter cca 1280.

vnímání zejména jako středověký řád, se výrazně uplatňovali také v obdobích mladších, v barokní době i v 19. a 20. století. Jejich činnost neskončila ani dnes. Cistercká opatství dále působí v řadě zemí světa včetně České republiky.

K pochopení velkého úspěchu cisterckého řádu ve 12. století je zapotřebí vrátit se ke kořenům mnišství. Na pozadí historického vývoje nejlépe vyniká, čím v době svého vzniku tak výrazně oslovil současníky. Od počátku existence křesťanských obcí existovali jedinci, kteří toužili následovat Ježíše a odevzdat mu svůj život. Aby se mohli skutečně plně věnovat náboženskému životu, vzdávali se tito lidé svého majetku, rodinného života, společenského postavení i svých přání, neboť to vše člověku v naprostém sebeodevzdání překáží. Chudoba, celibát a poslušnost představují podstatu mnišství, společnou všem jeho podobám.

Počátky mnišství můžeme sledovat od 3. století, kdy se formovaly jeho základy. K nejvýznamnějším osobnostem raného mnišství náleželi egyptští asketové sv. Antonín a sv. Pachomius, kteří ztělesnili dva základní proudy způsobu života v odříkání. Slovo mnich (monachus – ten, kdo žije sám) označovalo původně lidi, kteří se uchýlili do samoty, aby se, nerušení vnějším světem, věnovali rozjímání. Touto cestou se vydal sv. Antonín (asi 251–356), zakladatel poustevnictví (eremitství). Sv. Pachomius (287–347) začal své působení nejprve také jako eremita. Později však kolem sebe soustředil skupinu následovníků a vytvořil první společenství mnichů – klášter. Pachomius se tak stal otcem kolektivního mnišství (cenobitství). Z Egypta se oba způsoby mnišského života rychle šířily do dalších křesťanských zemí. Na rozdíl od Orientu, kde se ujaly obě formy, poustevnictví i život v klášteře, Evropa dávala od počátku přednost cenobitství. První kláštery na starém kontinentu začaly vznikat poměrně záhy, již ve 4. století. K nejstarším z nich patřil řeholní ústav v Ligugé v dnešní Francii, založený sv. Martinem z Tours.

Ve 4.–6. století počet řeholních domů na evropské půdě stále narůstal.¹ V temných staletích, kdy bývalé oblasti římské říše kulturně hluboce poklesly a nové barbarské státy se jen pozvolna stávaly zeměmi literárními, připadlo klášterům výsostné poslání udržet a rozšiřovat slabý ohýnek evropské vzdělanosti. V západní Evropě sehrály kláštery též významnou roli při christianizaci. V oněch dobách měl každý klášter či každá skupina příbuzných klášterů vlastní pravidla (regula) – řeholi, která určovala, jak si vésti v životě duchovním i praktickém. Pro další vývoj západního mnišství sehrála nejvýznamnější úlohu *řehole sv. Benedikta* napsaná v 6. století.

Sv. Benedikt z Nursie (cca 480–547) vytvořil tato pravidla pro své spolubratry v klášteře na Monte Cassinu, jenž založil a kde byl opatem.² Benediktova

¹ Počátky mnišství popisuje např. *Lexikon für Theologie und Kirche*, ed. M. Buchberger, Freiburg im Breisgau 1930–1937, I, s. 513–515, II, s. 151–161, VII, s. 859–861; H. Lawrence, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001.

² Řehole sv. Benedikta vyšla v 90. letech 20. století dvakrát v synoptickém latinsko-českém vydání. V obou případech edičním počinem břevnovského kláštera (*Řehole sv. Benedikta latinsky a česky*, Praha 1993; *Regula*

řehole navazovala na poměrně dlouhou tradici obdobných spisů, z nichž k nejznámějším patřila *řehole sv. Basilia* († 379) pro východní mnišství či *řehole sv. Augustina* (354–430). Textově blízkým předchůdcem byla pak takzvaná *řehole Mistrova*, která vznikla na počátku 6. století. Sv. Benedikt ve svém díle vědomě navázal na starší pojetí cenobitství, které dovedl k relativní dokonalosti.

Podle sv. Benedikta klášter představuje Boží dům, kde přebývá zmrtvýchvstalý Kristus oslavovaný společenstvím bratří. Mniši uctívají Krista různým způsobem. Především společnou modlitbou, konanou několikrát denně. Intenzivní, častá modlitba má mnicha vést ke stálému vědomí Boží přítomnosti. Takto chápaná modlitba tvoří základ benediktinské spirituality. Jinou formu velebení Boha představuje práce, která je pro mnichy zároveň i prostředkem askeze. Významnou roli řehole připisuje duchovní četbě (*lectio divina*), meditaci nad svatými texty, jedné z cest k duchovnímu sebezdokonalování. V pojetí sv. Benedikta se modlitba, práce a *lectio divina* vzájemně doplňují. Právě vyváženost všech tří složek mnišského života, která umožňovala harmonický život mnichů, vedla později k úspěchu Benediktovy řehole.³ Za přispění jejího velkého propagátora, sv. Benedikta z Aniane (750–821) byla totiž na synodě v Cáchách v roce 817 prohlášena jediným možným pravidlem klášterního života a následně vytěsnila ostatní předpisy a sloučila všechny kláštery v latinské oblasti křesťanství do jednoho jediného řádu. Ten se po autorovi společné řehole začal nazývat řádem benediktinským.

Na další téměř tři plná století se benediktinský řád stal univerzální formou mnišství Západu. Vzhledem k tomu, že benediktinské kláštery nevytvářely jednotnou organizaci, ale jednotlivá opatství žila samostatně a podléhala pouze svým příslušným biskupům, vyvíjel se řád v každé diecézi izolovaně. V řadě klášterů postupně upadal řádový život, jiné zas podlehly tlaku svého světského okolí a staly se exponenty politických zájmů svých zakladatelů. Postupná degenerace duchovních ideálů vedla k tomu, že se již od konce prvního tisíciletí v rámci řádu začala projevovat snaha po reformě, po obnovení původního benediktinství. Nejznámějším a nejrozšířenějším se stalo hnutí vzešlé v 10. století z opatství v burgundském Cluny.⁴ Clunyská reforma se vyznačovala tvrdou as-

Benedicti, Řehole Benediktova, Praha 1998). V obou publikacích lze kromě textu řehole najít též poučení o vývoji mnišství, benediktinské spiritualitě a nejstarších řeholích, předchůdkyních řehole sv. Benedikta.

³ Řehole o třiasedmdesáti kapitolách obsahuje podrobné poučení, jak se má spravovat mnišské společenství. Poskytuje informace o hierarchii v klášteře, o právech a povinnostech jednotlivých hodnostářů, určuje přesně a detailně denní rozvrh, myslí i na výjimečné situace, které mohou nastat, hovoří o tom, jak se má jednat se starými lidmi, s dětmi, které přicházejí do kláštera v útlém věku, jak zacházet s nemocnými bratry a tak dále. Nevynechává ani tresty pro ty, kdo se provinili, a netají se tím, že cesta klášterního života je cestou těžkou a náročnou. Proto se věnuje též praktickým úvahám o tom, jak rozvíjet mnišské ctnosti a potlačovat přirozenou lidskou nedokonalost.

⁴ Klášter v Cluny založil před rokem 910 vévoda Vilém Akvitánský. Prvním opatem se stal Berno (910–929). Za vlastního tvůrce clunyské reformy je pokládán druhý opat Odo (927–942). K významným představitelům

kezi a zdůrazněním liturgické složky klášterního života. Brzy si získala množství přívrženců, ke Cluny se přidávaly nové a nové kláštery. Výhodou bylo, že zvláštní papežské privilegium zaručovalo opatství v Cluny a jeho následovníkům vynětí z pravomoci diecézních biskupů, což umožňovalo centrální řízení těchto reformních klášterů. Ty nadále podléhaly pouze ústředí v Cluny a jeho nejvyššímu představiteli, generálnímu opatu celé clunyjské kongregace. V rámci benediktinského řádu tak vznikla samostatná větev klášterů, často označovaná jako řád v řádu. Od 10. do 12. století ke Cluny přistoupilo na 2000 klášterů. Clunyjská reforma představovala ve své době jednu z nejmocnějších sil v církvi. Získala si velkou podporu nejen mezi kláštery samými, ale i v řadách aristokracie, se sympatií na ni hleděli dokonce i někteří vládcí Svaté říše římské, jako Ota I., Jindřich II. či Jindřich IV. Přízeň mocných se odrazila nejen v podpoře myšlenek propagovaných reformou, ale i v četných darech, které kláštery od svých mecenášů dostávaly. Clunyjská opatství záhy patřila k nejbohatším institucím církve. Mimořádné finanční možnosti dovolily mnichům velkoryse se věnovat umění, ať již máme na mysli architektonickou monumentalitu a sochařskou zdobnost clunyjských chrámů nebo nepřeberné bohatství klášterních knihoven. Lesk a velkolepost se staly průvodním znakem clunyjských klášterů. Cluny mělo velký význam při reformě církve, která se v 10. století vydala na cestu sebeuvědomění a brzy nato začala usilovat o emancipaci od moci světské. Na své cestě k osvobození církve se však odklonilo od důsledného dodržování zásad sv. Benedikta. Na rozpor mezi hlásanou askezí a přepychem clunyjských klášterů začali poukazovat noví reformátoři. Je typické, že tito lidé, kteří později vytvořili cistercký řád, působili právě v Burgundsku, v mateřském prostředí Cluny. Clunyjské kostely a kláštery dobře znali z vlastní zkušenosti, neboť většinou vyšli z jejich prostředí.

Zakladatelé cisterckého řádu, podobně jako před nimi clunyjské reformátoři, toužili po obrodě klášterního života, po návratu k původním mnišským ideálům. Proti okázalosti a přepychu Cluny však kladli prostotu, skromnost a odříkání. Proti vnější nádheře stavěli intenzivnější vztah k Bohu a hlubokou vnitřní zbožnost. Přestože původním cílem reformy měla být obnova benediktinství, cisterciáci se nestali jedním z četných opravných hnutí uvnitř řádu, ale posléze vykročili z jeho zdí. V hledání nových možností cenobitství nebyli tehdy zakladatelé cisterckého řádu sami. Doba nazrála pro řeholní pluralitu.⁵

Cluny patřili i další opati Aymard (942/948–954), Majolus (954–994), Odilo (994–1048), Hugo (1049–1109) a Petr Venerabilis (1122–1156). K dějinám hnutí viz M. Pacaut, *L'ordre de Cluny (909–1789)*, Paris 1988.

⁵ 11. století, kdy si lidé připomínali tisíc let od života Ježíše Krista, znamenalo v dějinách církve období velkého rozvoje křesťanství. Emancipační snahy církve na straně jedné, vzestup lidové zbožnosti na straně druhé, charakterizují tento věk. Na samém konci století nacházejí oba proudy své vrcholné vyjádření v myšlence křížových válek. V této době, která vřela křesťanskými ideály, vzniklo krátce po sobě hned několik nových řádů. Prvním se stali kartuziáni založení sv. Brunem ke konci 11. století. Náročný mnišský řád věčného ml-

Za počátek cisterckého řádu se pokládá rok 1098, kdy část mnichů opustila benediktinské opatství Molesme, aby si pod vedením opata Roberta založila nový řeholní dům, v němž chtěla žít v souladu se svými reformními představami. Robert z Molesme (cca 1028–1111) měl velké zkušenosti s řeholním životem. Tento syn ze šlechtické rodiny ze Champagne se již v mládí stal mnichem a během své dlouhé kariéry působil v řadě klášterů. Kromě jiného byl čtyři roky opatem clunyského kláštera Saint Michelle de Tonnerre. V průběhu mnišského života vstřebával aktuální myšlenkové proudy, které jej posléze dovedly k rozhodnutí o potřebě reformy benediktinství. Ve svém hledání byl ovlivněn nejen názory cenobitskými, ale i poustevnictvím. Nespokojen s disciplínou v clunyských klášterech, založil v roce 1075 nové opatství v Molesme v diecézi Langres, kde chtěl uplatnit nové představy o řeholním životě. Tam kolem sebe shromáždil skupinu podobně cítících mnichů, mimo jiné budoucí významné cistercké představitele Albericha a Štěpána Hardinga. V roce 1082 navštívil Roberta sv. Bruno, budoucí zakladatel kartuziánského řádu. I když Molesme rychle získalo několik následovníků v nově založených klášterech, opat Robert byl s tamním vývojem stále méně spokojen. Disciplínu shledával nedostatečnou a postoj mnichů nedbalý. Od roku 1090 proto uvažoval o založení jiného centra, které by kladlo na mnišský život přísnější požadavky. Po několika nezdarech se setkal v roce 1097 s lyonským arcibiskupem Hugem, který byl tehdy papežským legátem pro Francii. Ten dal projektu požehnání a dovolil skupině mnichů v čele s Robertem, aby odešla z Molesme a založila si nový klášter. Méně pochopení našel Robert u biskupa z Langres, ale konečně se podařilo i jeho odpor zlomit. Brzy zjara v roce 1098 opustilo dvacet jedna mnichů Molesme a vydalo se na cestu za naplněním svých ideálů.⁶

čení patřil k hnutím kladoucím na své členy největší požadavky. Snad proto se nikdy nestal příliš početným. Zcela jiné podstaty i zaměření byl další z reformních řádů – premonstráti. Toto řeholní uskupení sdružovalo ve svých řadách kněze, řeholní kanovníky. Vzniklo působením sv. Norberta z Xanten (1182–1134), který založil roku 1120 první klášter pro řeholní kanovníky ve francouzském Prémontré. Pro své spolubratry vybral řeholi sv. Augustina z počátku 5. století. Premonstráti měli vést život činný ve společnosti. K jejich předním povinnostem patřila duchovní správa, péče o kněžský dorost a působení na laický svět prostřednictvím kázání. Po záboru Svaté země během prvních křížových výprav vznikají jako zvláštní smíšená forma mnišského a rytířského způsobu života rytířské a křížovnické řády. Ve své činnosti spojovaly práci charitativní, špitální a boj proti poháním. Jejich hlavní cíl lze charakterizovat jako pomoc poutníkům ve Svaté zemi a ochranu posvátných míst proti nevěřícím. Přestože rytířské řády chtěly původně působit pouze ve Svaté zemi, záhy se jejich aktivita přenesla i na evropský kontinent, kde začaly zakládat své komendy. Nejstarší rytířský řád, johanité, vznikl ještě ve 12. století. V roce 1118 založili francouzští rytíři ve Svaté zemi druhý řád – templářský. Třetím pak se stal řád německých rytířů, jehož počátky sahají do let 1189–1190. V souvislosti se získáním Jeruzaléma vznikl nejstarší z křížovnických řádů – Řád Božího hrobu, jehož posláním byla ochrana Božího hrobu a péče o poutníky. (H. Lawrence, *Dějiny středověkého mnišství*; D. Knowles, *Geschichte des christlichen Mönchtums: Benediktiner, Zisterzienser, Kartäuser*, München 1969; Základní poučení o jednotlivých řádech včetně vývoje řádu benediktinského lze najít v úvodních pasážích klášterních encyklopedií – P. Vlček, P. Sommer, D. Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997; D. Foltýn a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005).

⁶ K počátkům cisterckého řádu existuje početná literatura. Ze souhrnných děl o řádu lze doporučit například zpracování L. J. Lékaie, *The Cistercians. Ideals and Reality*. The Kent State University Press 1977 nebo sborník

[2] Z velkolepého areálu mateřského kláštera řádu, Cîteaux, se nezachovalo téměř nic. Většina staveb zanikla na konci 18. století během Francouzské revoluce. Na snímku nejstarší z dochovaných částí, bývalá klášterní knihovna, obnovená k výročí řádu v roce 1998.

Jejich cesta vedla do Burgundska, kde si na pozemcích věnovaných šlechtickou rodinou z Beaune hodlali založit novou řeholní instituci, v níž by se pokusili obnovit dávné benediktinství. O založení nového řádu tehdy ještě neuvažovali. Pozdější tradice udává datum příchodu mnichů k 21. březnu 1098. Řeholníci si pro klášter vybrali místo v neosídlené krajině ležící asi 20 km jižně od Dijonu. Při výběru místa se řídili myšlenkou uzavřenosti mnišského života před vnějším světem. Zpočátku se lokalita nazývala pouze *claustrum novum* (nový klášter), později se pro opatství ujalo latinské jméno *Cistercium*

Die Zisterzienser Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, ed. K. Elm, Köln 1982 či monografie D. H. Williamse, *The Cistercians in the Middle-Ages*, Leonminster 1998 a I. Ebberla, *Die Zisterzienser, Geschichte eines europäischen Ordens*, Stuttgart 2002. V roce 1998 oslavilo Cîteaux devětset let svého trvání. Při té příležitosti vyšla mimo jiné také kniha *Pour une histoire monumentale de l'abbaye de Cîteaux (1098–1998)*, ed. M. Plouvier, A. Saint-Denis, *Studia et documenta de la Revue Cîteaux-Commentarii cistercienses* 8, co-edité avec l'Assosiation Bourguignonne des Sociés Savantes, Vitreux-Dijon 1998, zachycující vývoj Cîteaux od konce 11. století do současné doby.

[3] Cîteaux. Místo nejstaršího kamenného kostela se sochou opata Štěpána Hardinga. Klášter byl založen v ploché krajině plné močálů, jež musela být nejprve pro obyvání kultivována.

(francouzská forma názvu zní Cîteaux). Podle jedné verze získal klášter své pojmenování po milníku staré římské cesty, která tudy procházela (*Cis tertium lapidem miliarem*), podle jiné se v jeho názvu odráží močálovitý terén, v němž mniši své opatství založili, místo se stojatou vodou tvořící nádrže – cisterny. Latinský název kláštera, *Cistercium*, dal jméno celému hnutí a později i novému řádu.

Opat Robert nezůstal v Cîteaux dlouho. Již v následujícím roce jej vyšší církevní hodnostáři donutili vrátit se do Molesme.⁷ Robert příkaz poslechl a s částí spolubratří odešel zpět. Ostatní mniši zůstali v novém klášteře. Opatem zvolili bývalého převora Albericha (1099–1108) jednoho z blízkých Robertových spolupracovníků. Vztahy mezi Molesme a Monasterium novum se však

⁷ Robert setrval až do konce svého života (zemřel 1111) v Molesme, kde zastával do posledních dní úřad opata. V roce 1220 byl kanonizován.

neuklidnily a o situaci se začal zajímat papež Pascal II., který do Burgundska vyslal své legáty. Alberich následně požádal papeže o uznání samostatnosti Nového kláštera, čemuž Pascal II. vyhověl vydáním tzv. Římského privilegia (Privilegium Romanum) 19. 10. 1100. Papež povýšil Monasterium novum na opatství, přijal je do své zvláštní ochrany a zakázal, aby klášter kdokoliv zatěžoval. Učinil tak pod podmínkou, že mniši budou i nadále dodržovat přísnou řeholi, jak činí dosud. Ani Alberich, ani papež v roce 1100 nepomýšleli ještě na založení nového řádu, chtěli jen pro Cîteaux získat samostatné postavení.

Opatství se též podařilo získat materiální podporu burgundského vévody Odon a jeho syna Huga. Díky ní mohl biskup ze Chalon sur Saône světit v Cîteaux v roce 1106 první kamenný kostel. Zásvěcení svatyně P. Marii vytvořilo tradici, již později převzaly všechny konventní chrámy cisterckého řádu, které nesou mariánské patrocinium. Za opata Albericha přijali mniši v Cîteaux nový oblek, odlišný od černého odění benediktinů. Základem se stal hábit z nebarveného sukna doplněný černým škapulířem. Od špinavě bílé barvy sukna jejich hábitu se cisterciákům dostalo přezdívky bílí, případně šedí bratři.

Během desetiletí, kdy stál v čele Cîteaux Alberich, začala vznikat speciální cistercká pravidla, jež měla doplnit řeholi sv. Benedikta. Tato cistercká nařízení měla pravděpodobně zatím pouze podobu ústních instrukcí, k písemné kodifikaci se přistoupilo až za Alberichova nástupce.

Po Alberichově smrti se stal třetím opatem v Cîteaux Štěpán Harding (1108–1133). Štěpán patří k nejvýznamnějším postavám raného cisterciáctví, k osobnostem, které dokázaly reformnímu hnutí vdechnout život a usměrnit tok do té doby volně proudících představ do pevných obrysů řádu. Štěpán pocházel ze šlechtické anglosaské rodiny a již v dětství se seznámil s anglickou tradicí benediktinství. Po záboru Anglie Vilémem Dobyvatelem spolu s rodiči opustil vlast a odešel do Francie. Studium absolvoval pravděpodobně v Paříži. Poté podnikl cestu do Itálie. Během ní měl příležitost poznat nové mnišské proudy tehdejší doby. Asi v roce 1085 vstoupil do kláštera Molesme, kde se stal spolupracovníkem sv. Roberta. Na své poslání v čele rodícího se řádu byl skvěle připraven jak po stránce teoretické, tak i praktické. Poučen neúspěchem Robertova projektu v Molesme se snažil jako opat dát Cîteaux vnitřní organizační zabezpečení i získat svému programu oporu u tehdejších církevních autorit. V obojím dosáhl značného úspěchu. Během několika let se Cîteaux stalo natolik silným, že mohlo v roce 1113 založit první dceřiný klášter, La Ferté. Shodou okolností k tomu došlo ve stejném roce, kdy do řádu vstoupil Bernard z Fontaines, pozdější sv. Bernard, muž, jenž v následujících desetiletích ovlivnil cisterciáky nejvíce. V roce 1114 Cîteaux zakládá další řádový dům v Pontigny, v roce 1115 hned dvě opatství v Clairvaux a Morimond. Do roku 1115 tak vznikla pětice nejstarších cisterckých klášterů, takzvaná protoopatství. Ta se

v budoucnu stala základem, od kterého odvozovaly svůj původ všechny ostatní řádové domy.

Zatímco v době úřadu opata Albericha se začala formulovat řádová pravidla, v této fázi pravděpodobně jen v ústní podobě, Štěpán Harding přistoupil k jejich psané kodifikaci. V jeho době vznikla nejstarší znění základní řádové konstituce *Carta Caritatis*, a to *Carta Caritatis Prior* a také první verze tzv. *Consuetudines*, jež upravovaly život za zdmi cisterckých klášterů.⁸ Tyto dokumenty právní povahy spolu s narativními prameny, popisujícími počátky řádu umožňují poznat cistercký program.

Cisterciáci, na rozdíl od svých současníků, zdůrazňovali apoštolskou chudobu a pravidelnou manuální práci. Benediktovo heslo „Ora et labora!“ („Modli se a pracuj!“) přijali za svůj program. Základem života cisterckých klášterů se stala přísně dodržovaná řehole sv. Benedikta. Byla však obohacena o některé nové prvky. Část z nich cisterčtí filosofové, počínaje již Robertem z Molesme, převzali z eremitství, jímž se nechali hojně inspirovat. Vraceli se nejen k původní benediktinské řeholi, ale čerpali ze zdrojů ještě starších, z díla prvotních egyptských poustevníků. Praktická stránka uskutečnění jejich ideálu, života v samotě, v odloučení od společnosti, s myšlenkami upřenými pouze k Bohu, je vedla k potřebě uzavřeného autarkního hospodářství. Systém, v němž mniši sami vyprodukují vše, co potřebují pro svůj život, však nebyl zcela slučitelný s chórovými povinnostmi mnichů. Proto se cisterčtí teoretici rozhodli přijímat do řádu ve větší míře, než bylo dosud obvyklé, laické bratry, konvrše, kteří měli vykonávat většinu polních prací. Další změnu oproti řeholi sv. Benedikta znamenala struktura cisterckých klášterů, neboť zakladatel západního mnišství koncipoval svá pravidla pro jednotlivé, zcela nezávislé kláštery. Naproti tomu Cîteaux vytvořilo rodinu opatství. Jejím nejdůležitějším orgánem se stala generální kapitula, každoroční setkání všech opatů, vybavené zákonodárnými pravomocemi. Jednotné dodržování pravidel, onu cisterckou touhu po unifikaci, zajišťovaly každoroční vizitace všech klášterů opaty nadřízených domů.

Cistercké ideály směřovaly k přísnému životu v naprostém odloučení, kde vnější kontakty se světem měly být nahrazeny hloubkou vnitřního spojení s Bohem. Svým pojetím mnišství vyvolaly v době svého vzniku značné polemiky, vedené zejména ze strany Cluny, které Cîteaux vyčítalo zavádění novinek a odklon od starých zvyků.⁹ Cisterciáci se bránili poukazem na doslovné pojetí řehole sv. Benedikta včetně její závěrečné pasáže, kde autor definuje své dílo

⁸ K právním i vyprávěcím písemnostem raného řádu bude podrobněji pojednáno v oddílu věnovaném právu v cisterckém řádu.

⁹ Blíže ke sporům mezi Cîteaux a Cluny: A. H. Bredero, *Cluny et Cîteaux au 12 siècle. L'histoire d'une controverse monastique*, Amsterdam, Maarsen 1987.

[4] Papež Kalixt II. potvrzuje cistercký řád. Barokní freska v kapitulní síni osekého kláštera.

pouze jako počátek cesty k dokonalosti a uvádí možnost hledání dalších cest ke zlepšení mnišského života.¹⁰

Dvacet let existovalo cistercké hnutí jen jako jeden z opravných proudů v rámci benediktinství. Roku 1119 však došlo k zásadní změně, když na papežský stolec dosedl Kalixt II. Papeže, původním jménem Quido z Borgogne, pojiily k cisterciákům četné vazby, díky nimž byl jejich hnutí velmi nakloněn. Papež pocházel z rodiny burgundských hrabat, na jejichž území Monasterium novum alias Cîteaux vzniklo. Quidova sestra byla provdána za vévodu Odonu I., který

¹⁰ *Řehole sv. Benedikta*, kapitola 73.

„Tato řehole je jen začátek cesty k úplné dokonalosti. Tuto řeholi jsme tedy napsali, abychom ji v klášterech zachovávali a tím ukázali, že máme alespoň trochu ctnostné mravy a začínáme žít řeholním životem. Pro toho ostatně, kdo spěchá k dokonalému životu, jsou nauky svatých otců, jejichž zachovávání vede člověka až k vrcholům dokonalosti. Vždyť která stránka nebo výrok Bohem inspirovaných Písem Starého a Nového zákona není bezpečným ukazatelem pro život člověka? Nebo která kniha svatých katolických otců nehlásá to, jak dojdeme přímou cestou k našemu Stvořiteli? A co Rozpravy otců, svatého otce Basila, co jsou jiného než nástroje ctností pro dobře žijící a poslušné mnichy?“ (*Řehole sv. Benedikta*, latinsky a česky, s. 197).

byl v Cîteaux pohřben, a jeho synovec Hugo II. vstoupil do tamního konventu jako mnich. Sám Quido, tehdy ještě jako arcibiskup z Vienne, založil v roce 1119 sedmou filií Cîteaux – klášter v Bonnevaux. Když se roce 1119 stal papežem, patřilo k jeho prvním krokům ustanovení samostatného cisterckého řádu. Řád deklaroval jako kontemplativní, jemž nepříslušela péče o duše s výjimkou klášterní obce, kam patřili mniši, konvrši a služební personál. Farní služba však cisterciákům povolena nebyla. V souvislosti s ustanovením nového řádu potvrdil Kalixt II. také prvotní cistercké normativní prameny nazvané *Capitula* a *Constitutio*, jejichž součástí byla i nejstarší verze cistercké konstituce *Carta Caritatis* (Carta Caritatis Prior).¹¹

SV. BERNARD Z CLAIRVAUX

Počátky cisterckého řádu jsou významně spjaty s působením sv. Bernarda z Clairvaux (1090/91–1153), nejpřednějšího představitele tohoto reformního proudu. Bernard¹² se narodil v roce 1090 či 1091 na hradě Fontaines ležícím severně od Dijonu jako mladší syn šlechtice Tescelina. Podle tradice byl silně ovlivněn svou matkou Aleth, která v něm již v dětství vzbudila živé náboženské cítění. Vzdělání získal u řeholních kanovníků v Saint Vorles. Ve věku asi 21 let se rozhodl pro mnišský život. O Velikonocích 1113 přišel do Cîteaux, kam přivedl skupinu třiceti mladých mužů včetně svých čtyř bratrů. Vstoupil do noviciá-

¹¹ F. Pfurtscheller, *Die Privilegierung des Zisterzienserordens in Rahmen der allgemeinen Schutz- und Exemptionsgeschichte von Anfang bis zur Bulle „Parvus Fons“ (1265)*, s. 67–77; I. Eberl, *Die Zisterzienser, Geschichte eines europäischen Ordens*, s. 27–45. K. Bonnevaux – H. Morin-Sauvade, *La filiation de l'abbaye de Bonnevaux*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, s. 103–11. Nejnovější interpretaci podoby textů, jež schválil v roce 1119 Kalixt II., podává Ch. Waddell, *Narrative and legislative Texts from Early Cîteaux*. *Studia et documenta IX*, Cîteaux-Commentarii cistercienses 1999.

¹² Inspirativní osobnost sv. Bernarda se stala předmětem zájmu mnoha badatelů. Z téměř nepřehledného množství literatury věnované sv. Bernardu z Clairvaux, je nutno zmínit alespoň základní práce J. Leclercqa, *St. Bernard et l'esprit cistercien*, Paris 1984; Týž, *Bernard de Clairvaux*, Paris 1989 a životopis A. H. Bredera, *Bernhard von Clairvaux im Widerstreit der Historie*, Wiesbaden 1966, stejně jako jeho novější práci *Bernard of Clairvaux between Kult and History*, Edinburgh 1996. Všechny životopisy sv. Bernarda vycházejí z díla 12. století nazvaného *Vita prima* a obsahujícího pět knih. První z nich napsal Guillaume de Saint Thierry, Bernardův osobní přítel. V jeho díle pak pokračovali opat Ernach de Bonneval (2. kniha), Geoffroy d'Auxerre (knihy 3.–5.). Nejčastěji jsou citovány pasáže první knihy, pojednávající o mládí a počátcích klášterního života sv. Bernarda. Bernard sám zanechal úctyhodné literární dílo obsahující teologické spisy, básně a na 500 dopisů. Komplexní edici jeho díla představuje soubor *Sancti Bernardi Opera*, I–VIII, ed. J. Leclercq, H. Rochais et Ch. H. Talbot, Roma 1957–1977. Devítistý výročí narození sv. Bernarda, slavené v letech 1990–1991, přineslo zvýšení zájmu o jeho osobnost. Plodem tohoto zájmu se stala řada nových studií. Za všechny bych uvedla dva velké sborníky. Francouzskou publikaci *Saint Bernard et le monde cistercien*, ed. L. Pressouyre, T. Kinder, Paris 1990, a sborník z konference konané v roce 1990 v Kalamazoo, USA, který vyšel pod názvem *Bernardus Magister*, ed. J. R. Sommerfeldt, Cîteaux 1992. V českém překladu se v posledních letech dostaly do rukou čtenářů tituly *O lásce k Bohu*, in: *Mistr Eckhart a středověká mystika*, Praha 1993, s. 108–121; *O stupních pokory a pýchy. Chvilý panenské matky*, Praha 1999; *O milosti a svobodném rozhodování*, Praha 2004; *Kázání na Píseň písní I, II*, Praha 2009, 2012.

tu, který absolvoval následujícího roku, kdy složil do rukou Štěpána Hardinga mnišské sliby. Mimořádné Bernardovo nadání se projevilo během krátké doby, a tak již v roce 1115 mohl být vybrán za opata nově zakládaného kláštera v Clairvaux. Přirozená autorita, výtečné organizační schopnosti spolu s živou inspirující zbožností jej předurčovaly k vůdčímu postavení. Díky tomu se během dalších let Bernard stal jedním z nejvýznamnějších mužů katolické církve.

Bernard z Clairvaux byl znám jako velký reformátor. Byl autorem četných spisů, zejména traktátů a polemických děl. Svě teokratické názory shrnul do spisu *De consideratione* (Úvahy), jež věnoval Eugenovi III. Jako teolog zastával konzervativní stanovisko. Jeho bojovná povaha jej dostala několikrát do vážných bohosloveckých sporů, mimo jiné s Petrem Abélardem, jehož racionalisticky laděné názory ostře potíral. Je pokládán za tvůrce křesťanské mystiky, jež vycházela z jeho citově prožívané víry. Bernardova poezie, věnovaná z velké části P. Marii, přispěla k šíření mariánského kultu v západním křesťanství.

Ve 30. letech 12. století usiloval s úspěchem o vyřešení papežského schizmatu a všeobecné uznání papeže Inocence II. (1130–1143). Nejvýznamnějšího postavení dosáhl ke konci svého života, kdy na papežský stolec zasedl bývalý cistercký mnich Bernard a žák opata z Clairvaux, který přijal jméno Eugen III. (1145–1153). Míru vlivu, jaký měl Bernard z Clairvaux na svého žáka, odráží skutečnost, že pontifikát Eugena III. bývá někdy označován „bernardovským obdobím církve“.

Se jménem Bernarda z Clairvaux je spojena II. křížová výprava, kterou pomáhal hlásat. Pro její propagaci nelitoval cestovat po Evropě a povzbuzovat mnohé národy k účasti na tomto tažení. Hlas neúnavného propagátora dospěl až do Čech. „Naléhavá nutnost mne nutí, abych svěřil peru, co bych raději zapsal živým slovem do Vašich srdcí... Moje srdce se vám, Češi, otevírá, rozšiřuje se až k vám, i když obtížené tělo zadržuje vzdálenost zemí... Pohnula se a zatřásla země, poněvadž pán nebes začal ztrácet svou zemi, v níž žil více než třicet let jako člověk mezi lidmi. Svou zemi, kterou poctil svým zrozením, osvětil zázraky, zasněžil krví a obohatil hrobem. Svou zemi, v níž se ozýval hlas hrdličky, když se syn Boží oddával své čisté lásce. Svou zemi, v níž vypučely první květy rozhřešení. Tuto zemi vzájemného zaslíbení začali dobývat zlosynové, a kdyby nebylo těch, kteří by se jim postavili na odpor, chtivě by sahalí po svatosti našeho náboženství, chtěli by poskvrnit ona místa, na nichž pro náš život usnul v smrti, místa, jež byla zbrocena krví neposkvrněného beránka. Slyšte to, co musí pohnout srdcem křesťanského člověka, i kdyby bylo jakkoliv tvrdé...“¹³

¹³ Úryvek z dopisu Bernarda z Clairvaux adresovaného knížeti Vladislavovi II. v překladu Jana Bistrického. Přejato z publikace *Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci*, Olomouc 1982, s. 129–131. V originálním znění dopis otištěn v *CDB I*, č. 276, s. 257–258.